

УДК 378.091,2

ОКОЛЬНИЧА Тетяна Володимирівна –
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: t.vladimirovna.75@ukr.net

**РЕГУЛЯЦІЯ ПОВЕДІНКИ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ПАРУБКІВ ТА ДІВЧАТ У
МОЛОДІЖНІЙ ГРОМАДІ XIX – ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ XX ст.**

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Актуальність досліджуваної проблеми зумовлена зростаючим інтересом суспільства до вивчення субкультур як одного із засобів опису явищ культурної диференціації сучасного суспільства. Дослідники, звертаючись до цієї теми, наголошують, що субкультура – комунікативна система, котра самовідтворюється у часі й має обмежений набір основних ознак. Серед них: знакові (спільність ідеології, ментальності, символіки, культурного коду, картини світу), поведінкові (звичаї, ритуали, норми, моделі і стереотипи поведінки), соціальні (соціальна група). Вивчення субкультур як структур та взаємозв'язків між ними завжди залишаються актуальними питаннями, оскільки, по-перше, їхня структура та спосіб існування віддзеркалюють зміни в суспільстві, по-друге, є найефективнішим природним шляхом інкультурації. Універсальними субкультурами, через які проходять всі люди, є дитяча і молодіжна. Саме з дитинством та юністю, які вирізняються та символізуються в кожній культурній традиції, пов'язані найбільш інтенсивні процеси виховання та соціалізації індивіда.

Аналіз досліджень і публікацій. Досліджуючи народну педагогіку як етноформуючий чинник, значну увагу приділяє дітям та молоді в етнопедагогічних традиціях українського народу кінця XIX – початку XX ст. Н. Жмуд, О. Ткаченко у монографії «Етнопедагогічна компетентність педагога» (2012) досліджуючи історію етнопедагогіки як науки, звертає увагу на те, що в 20-ті роки XX ст. поряд з дослідженням народного харчування, ремесел, промислів, народних мистецтв, здійснювалося всебічне вивчення дитячого та молодіжного побуту селянської дитини.

Спеціальним об'єктом дослідження став процес виховання дітей давніх східних слов'ян у монографії О. Радул «Виховання дітей в процесі життєдіяльності давніх східних слов'ян (VI–XIII ст.)» (2013). Водночас вивчення педагогіки східних слов'ян в етнографічних дослідженнях XIX – першої

чверті XX ст. залишається фрагментарним.

Мета статті – на основі аналізу етнографічних джерел XIX – першої чверті XX ст. виявити особливості регуляції поведінки у східнослов'янських молодіжних громадах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із найважливіших східнослов'янських народно-педагогічних принципів існування молодіжних громад XIX – першої чверті XX ст. було формування та регулювання поведінки парубків та дівчат.

У народній педагогіці східнослов'янського народу склалася ціла система заходів взаємної корекції поведінки, що формувала соціально необхідні, значущі якості набагато ефективніше, ніж педагогічні зусилля дорослих. Так, зокрема, під час молодіжних зібрань актуалізувалися та підлягали цілеспрямованому впливу з боку її учасників передусім ті особистісні властивості, що були важливими для успішного здійснення репродуктивної функції, тобто якості, необхідні для вступу в шлюб і продовження роду. В ході молодіжних зібрань коригувались характери конкретних живих людей, наближаючи їх до образів ідеального нареченого чи нареченої, іншими словами, відбувалося засвоєння необхідних гендерних стереотипів.

Загальний характер поведінки неодруженої молоді на зібраннях визначався її складом. У зв'язку з цим, на наш погляд, доцільно зупинитися на питанні існуючих контактів та соціальних інтеракцій в різностатевому молодіжному колективі, методів взаємодій між особами протилежної статі тощо.

З етнографічних джерел XIX – початку XX ст. дізнаємось, що в якості основних механізмів регуляції поведінки виступали пряма агресія, примушування (репресивні методи) та схвалення й заохочення (пермисивні методи) [1; 2; 4; 11]. Застосування репресивних методів виконувало функцію покарання за вже вчинену провину або ж помсти за нанесену образу.

Під час молодіжних зібрань формувалися стійкі пари, що накладало на їх учасників певні обмеження в поведінці та виборі гендерно-

прийнятних рішень. Особливо це стосувалося дівчат, суттєві обмеження в поведінці яких полягали у наступному: вони не могли відкрито виявляти інтерес до парубків і приймати їх залицяння, постійний кавалер отримував на свою дівчину права, практично аналогічні правам чоловіка на жінку.

Дівчина, яка вчинила «зраду» частіше за все підлягала покаранню. Так, на Лубенщині ХІХ ст., парубки, увірвавшись до хати, де збиралися дівчата на досвітки, виштовхували з досвіток дівку, яка обманула хлопця [8, с. 159].

Якщо ж дівчина віддавала перевагу новому залицяльнику і хотіла розлучитися зі своїм попереднім парубком, то вона змушена була відкупитися від нього: дати невелику суму грошей, повернути подарунки або ж відшкодувати витрати на їхню купівлю. Інакше, хлопець міг демонстративно забрати в неї і розірвати хустку, вирвати з волосся і зламати гребінець, а інколи й побити. Карали парубки і ту дівчину, яка відмовлялася ходити на вулицю, оскільки це вносило дисбаланс у формування та складання подружніх пар, було антинормативною поведінкою для цієї статевікової категорії селянської спільноти: «Коли дівчата не ходять на вулицю, їм мажуть ворота дьогтем, а коли ворота не дощаті, то мажуть хату, а коли хата обстановлена матками або ще чим, мажуть сараї тощо. А то же знімають ворота і заносять їх на вигін...» [1, с. 180]. Батькам тої дівчини, котра не виходила на вулицю, парубки наспівували усіляких жартівливих веснянок [8, с. 198].

Небезпечні наслідки для дівчини могла мати і навмисна публічна образа парубка (наприклад, співання про нього дошкульних пісень, драгування, демонстративна відмова приймати його залицяння, звертання на прізвище тощо). Досить промовистим в цьому відношенні є інцидент, зафіксований В. Ястребовим на Звенигородщині ХІХ ст.: «В с. Вербовец, звенигородського уезда, один парубок занес жалобу на одну знаому йому девушку в том, что при встрече с ним она обратилась к нему с насмешливым приветствием: «Здоров, Дидусю» (дидусь – была уличная кличка парубка)...» [12, с. 119]

Образливим для парубка була публічна відмова дівчини піти з ним у танок, «данец» через те, що він погано танцював, або, якщо він їй не подобався. Ображений парубок повідомляв про це старшому парубкові, а той тоді, не виходячи з танку й не перериваючи його, затягавав пісню, в якій присоромлював дівку, і змушував виходити з «данцу». А оскільки такого сорому боялася кожна дівка, вона намагалася не виявляти свого небажання [4, с. 27].

Агресивні дії з боку хлопців були

спрямовані проти конкретної особи, однак за певних обставин подібного тиску зазнавала й група дівчат в цілому. Під час молодіжних складчин ображені чи не запрошені на гулянку хлопці виявляли своє незадоволення дівчатами тим, що крали чи псували продукти, лили в пічну трубу воду або ж затикали її, щоб увесь дим шшов у будинок, били скло тощо [1, с. 190].

У ході вивчення етнографічних свідчень ХІХ – початку ХХ ст. з'ясовано, що методи фізичного тиску з боку парубків траплялися порівняно рідко, в основному мали місце насмішки, дошкуляння, переспіви тощо. Ці вербальні форми вживалися в якості репресивних методів впливу на формування та корекцію відповідної гендерної поведінки всередині молодіжного колективу. Існував цілий комплекс жартів над тихими, несміливими дівчатами, з одного боку, і над тими, хто поводив себе нахабно і надто розкуто, з іншого. Виділення цих якостей відбувалося через те, що вони передусім маркували готовність і придатність дівчини до шлюбу. Вважалося, що занадто тиха, нетемпераментна дівчина навряд чи готова до виконання репродуктивної функції, дівчина ж з протилежними ознаками – ставила під загрозу стійкість та надійність шлюбу.

З етнографічних джерел [1; 3; 6] дізнаємось про існування форм регуляції поведінки парубків з боку дівчат. Аналізуючи такі форми регуляції поведінки парубків з боку дівчат, варто відзначити відсутність фізичної агресії. Вона виявлялася в опосередкованій формі під час втручання брата дівчини або її хлопця. Зрідка дівчата, проте, могли дати відсіч як словом, так і ділом: «кричать, хлопців б'ють, сварюються...», «в писок дати» [12, с. 119].

Виявом симпатії було часте запрошення до танцю, до гри, сидіння коло пряхки, проводження з вечерниць, дарування різних подарунків тощо. На Покутті, напередодні Нового року парубок, беручи участь в обрядових обходах з «Маланкою», міг завітати до своєї дівчини і влаштувати перед нею несамовитий танок, за що отримував в подарунок вишиту хустину: «парубок пляше» перед дівчиною – так: дівчина сидить на лаві або на постелі і до неї, підступає парубок, стає перед нею, береться руками за підбоки й починає «підтрясатися», спочатку повагом, а далі розходиться, починає підскакувати, притуцьовувати ногами, все швидче, з більшим запалом, швидко перебираючи ногами, аж до втоми, або доки дівчина не скаже «досить» [4, с. 23].

Ознакою вдалого залицяння парубка до дівчини було отримання від неї соняшника, який виступав своєрідним інформативним

атрибутом її готовності до серйозних стосунків [10, с. 144].

До власне дівочих способів задовбрювання парубків належить дарування виготовлених своїми руками предметів прядіння та вишивання (кисетів для тютюну, нових хусток, вишитих поясів, сорочок тощо) [8, с. 60].

В молодіжному суспільстві спостерігалась загальна установка дівчини на ранне заміжжя, що відтворено народною педагогікою у численних прислів'ях: «Жни пшеничку приземлесеньку – віддай дочку молодесеньку», «Коня бистрого зараз сідай – дівку молоденьку заміж віддавай» та ін. [9, с. 351]. Однак не всі батьки так оцінювали ранне заміжжя: часом вважали надто молодих дівчат не вповні готовими до тих психологічних та фізичних навантажень, що лягали на плечі заміжньої жінки. Тоді батько молоденької дівчини відповідав старостам: «Та вона ще молода, я ще її не оддам. Це ж уже як іти заміж – то треба ж таки самому хазяйнувати» [9, с.456].

Громадська думка засуджувала ту дівчину і її батьків, які відмовляли сватам (особливо по кілька разів). Народна педагогіка настановляла: «Тоді дочку давай заміж, коли беруть», «Дівка виходить заміж, як свати прийдуть», «Дівку віддавай, коли люди трапляються», «Хто перший, той ліпший» [9, с. 456].

Показовим народно-педагогічним засобом, що мав на меті символічно покарати та висміяти повнолітніх парубків та дівчат, які не скористались з нагоди своєчасно створити сім'ю є обряд «колодки» [2, с. 34], що зводився до того, що неодруженій молоді (або їхнім батькам) жінки прив'язували до руки чи ноги дерев'яну колодочку (невеличке полінце) як покарання за безшлюбність, а тим належало відкупитись могоричем, частуванням чи грішми [3, с. 70].

Прикметно, що колодку чіпляли переважно парубкам, а дівчатам лише у тому випадку, коли вони протягом року відмовляли сватам. Цей факт можна розглядати як підтвердження того, що шлюбну ініціативу традиція приписує парубкові (його в першу чергу покарано саме за неприпустиму безініціативність), тоді як дівчині належало покірно приймати свою «долю» (відтак її покарано якраз за протидію) [3, с. 74].

На користь об'єктної (а не суб'єктної) ролі дівчини в ситуації шлюбного вибору свідчить також звичай влаштовувати «ярмарки на дівчата», що мав поширення на території України та Росії [7, с. 5] і відбувався навесні: «На кожний ярмарок сходяться численно дівчата, що вже на відданю [з матерями] і парубки. Дівчата уставляються рядами коло

моста, як можна найкраще причепурені, а легіні переходять попри них і приглядаються їм. Як котра котрому сподобається, то зараз зачинається на місці відповідна розмова. Коли парубок цілком не знає дівчини, а се трапляється часто, то наперед питає, хто вона і звідки вона, а потім виходять з нею з гурту на розмову. В цей спосіб розпізнається багато молодих людей, а такі знайомства кінчаються звичайно вінчанем. Парубки приходять нераз навіть дуже здалека» [8, с. 9].

Інкони сватів засилали до всіх можливих наречених по черзі з розрахунку отримати згоду бодай від котроїсь з них [6, с. 134]. Крім того, на початку XIX ст. в Україні, Росії, Білорусії побутував звичай, згідно якого батьки укладали шлюбні угоди про одруження власних неповнолітніх дітей, у яких за кілька років наперед визначали час весілля, обумовлювали посаг нареченої та віно зі сторони нареченого, а порушення угоди однією зі сторін каралось значними грошовими компенсаціями. У такому контексті стає зрозуміло, що роль молоді в обранні подружньої пари була мінімальною, бо і парубки, і дівчата ставали пасивними об'єктами шлюбної угоди.

Уподобання батьків та дітей співпадали далеко не завжди, з огляду на різну мотивацію при виборі пари: перші керувались головно господарсько-майновими міркуваннями, другі – особистими почуттями та симпатіями. Відтак можливими були кілька варіантів розвитку подій.

У першому типовому випадку, батьки шляхом переконання чи силоміць, змушують сина чи дочку погодитись з їхнім вибором [11, с. 98]. Діти, як правило, рідко опиралися батьківській волі, з готовністю приймаючи їх вибір.

У разі, коли позиції батьків та дітей щодо вибору подружньої пари не підлягали компромісу і жодна зі сторін не мала наміру поступатися, все ж траплялися випадки одруження молоді без згоди батьків. У такому разі дівчина, за попередньою домовленістю зі своїм обранцем, потайки тікала з батьківського дому, прихопивши зі собою лише дещо з одягу [11, с.111].

Оптимальним варіантом розвитку подій при виборі подружньої пари було співпадіння намірів батьків та молоді або розумний компроміс між ними. Уже на початку XX ст. в Україні, Росії, Білорусії помітно лібералізацію поглядів на мотиви одруження та послаблення батьківського тиску, відтак сценарій, коли батьки йшли назустріч побажанням своїх дітей, ставав щораз більш вірогідним в східнослов'янському селі: «батьки рідко змушують дочок до одруження проти волі,

здебільшого шлюби укладаються за взаємною згодою наречених» [11, с. 126].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Підводячи підсумки, можна констатувати, що молодіжна субкультура була похідною від культури дорослих. В ній виявлялися і цілеспрямовано формувалися суспільством статево-специфічні риси поведінки.

Провідними темами у діяльності молодіжних громад виступали гендерно-комунікативні аспекти, регулювання яких давало можливість здійснити необхідну підготовку до реалізації шлюбної стратегії, від успішності якої залежав перехід в повноправну групу одружених чоловіків та жінок, а також стабільне функціонування усіх сфер життя.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Дикарев М. Збірки сільської молодіжі на Україні / М. Дикарев// МУРЕ.– Львів, 1918. – Т. XVIII. – С. 170–275
2. Иванов П. В. Жизнь и поверья крестьян Купянского уезда Харьковской губернии / П. Иванов // ХИФО. – 1907. – Т. XVII. – С. 56–76
3. Кобринська Н. Руське жіноцтво в Галичині в наших часах / Н. Кобринська // Перший вінок. Жіночий альманах. – Львів, 1887. – С. 68–102
4. Косташук В. Парубоцька громада в селі Тулові на Покутті, в Галичині / В. Косташук // Побут. – 1929. – Ч. 4-5. – С. 21–35
5. Красильников Ф. С. Малороссия и малоруссы. (Географическо-этнографический очерк) / Ф. С. Красильников. – М., 1904. – 56 с.
6. Крачковский Ю. Ф. Быт западно-русского селянина / Ю. Ф. Крачковский. – М., 1874. – 212 с.
7. Кузеля З. Ярмарки на дівчата. (Причинок до української етнології) / З. Кузеля. – Львів, 1914. – 12 с.
8. Милорадович В. Народные обряды и песни Лубенского уезда Полтавской губернии, записанные в 1888–1895 гг. / В. Милорадович // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1897. – Т. 6. – 223 с.
9. Прислів'я та приказки: Людина. Родине життя. Риси характеру / Упоряд., вступ. ст. та комент. М. М. Пазяк. – К., 1990. – 522 с.
10. Сільські забави в Чернігівщині. Зап. Ф. Коломийченко від Марії Коломийченкової // МУЕ. – Львів, 1918. – Т. XVIII. – С. 132–142
11. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Русским Географическим Обществом: материалы и исслед., собр. д. чл. Чубинским П. П. : в 7 т. – СПб.: Типография П. Безобразова и комп., 1872. – Т. 1. – Вып. 1.: Верования и суеверия малорусского народа. – 228 с.
12. Ястребов В. Новые данные о союзах неженатой молодежи / В. Ястребов // Киевская старина. – 1896. – № 10. – С. 110–128

REFERENCES

1. Dykarev, M. (1918). *Zbirky silskoi molodizhi na Ukraini*. [Gathering of rural youth in Ukraine]. Lviv.

2. Ivanov, P. V. (1907). *Zhizni poverya krestyan Kupyanskogo uезда Kharkovskoy gubernii*. [Life and beliefs of the Kupyansk district peasants of the Kharkiv province]. HIFO.

3. Kobrynska, N. (1887). *Ruske zhinotstvo v Halychyni v nashykh chasakh* [Russian womanhood in Galicia in our time]. Lviv.

4. Kostashchuk, V. (1929). *Parubotska hromada v seli Tulovina Pokuttii, v Halychyni*. [Parubok'ska community in the village of Tulovi in Pokutty, Galicia]. Pobut.

5. Krasilnikov, F. S. (1904). *Malorossiya I malorussy. (Geograficheskoe-etnograficheskoye ocherk)* [Malorussia and Malorussians. (Geographical and ethnographic survey)]. Moscow.

6. Krachkovskiy, Yu. F. (1874). *Byt zapadno-russkogo selyanina*. [The Life of a Western-Russian Peasant]. Moscow.

7. Kuzelia, Z. (1914). *Yarmarky na divchata. (Prychynok do ukraïnskoi etnologii)* [Fairs and girls. (reasons for Ukrainian ethnology)]. Lviv.

8. Miloradovich, V. (1897). *Narodnye obryady I pesni Lubenskogo uезда Poltavskoy gubernii, zapisannyye 1888–1895 gg.* [National rituals and songs of the Lubensky district of the Poltava province, recorded in 1888–1895]. Kharkov.

9. *Prysliv'ia ta prykazky: Liudyna. Rodynezhyttia. Rysykharakteru* (1990). [Proverbs and sayings: Man. Home life. Characteristics]. Kyiv.

10. *Silski zabavy v Chernihivshchyni. Zap. F. Kolomyichenko vid Marii Kolomyichenkovoï*. (1918). [Rural entertainment in Chernihiv region. Zap F. Kolomyichenko from Maria Kolomyichenkova]. Lviv.

11. *Trudy etnograficheskoye-statisticheskoy ekspeditsii v Zapadno-Russkiy kray, snaryazhennoy Russkim Geograficheskim Obshchestvom: materialy I issled., sobr. d. chl. Chubinskiy P. P.* (1872). [Proceedings of the ethnographic-statistical expedition to the Western-Russian region, equipped by the Russian Geographical Society: materials and research, collections. d. chl. Chubinskiy P. P.].

12. Yastrebov, V. (1896). *Novye dannye o soyuzakh nezhenatoy molodezhi*. [New data on unions of unmarried youth]. Kievskaya starina.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ОКОЛЬНИЧА Тетяна Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: дослідження історико-педагогічних процесів України.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

OKOLNYCHA Tetiana Volodimirivna – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor of the Department of Pedagogy and Educational management at the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: Research of historical and pedagogical processes of Ukraine.

Рецензент – д. п. н. професор Радул О. С.
Стаття надійшла до редакції 22. 09. 2018 р.